

В П Л О Г А Д И

п р о У Г А - У Т Г І

ОЛЕКСАНДЕР МИХАЙЛОВИЧ КОВАЛЕНКО.

18-го жовтня 1963 р. упокоївся навіки в Женеві проф.Олександр Михайлович Коваленко, колишній старшина царської маринарки та колишній комендант світознаного корабля "Князь Потьомкин Тавричеський" під час його гучного повстання 1905 року, а пізніше професор Української Господарської Академії та Українського Технічно-Господарського Інституту в Подєбрадах / Чехословачина/.

О.М.Коваленко народився 28 липня /ст.ст./ 1875 р.в Ромні, в самому серці України, в той щасливий час, коли ще не було ні революцій, ні тотальних війн, ні атомових бомб, коли населення її жило тихо й мирно, за стародідівськими звичаями, плекаючи національну, хоча й побутову культуру, яка ставила непереможний опір націоналістичним зазіханням могутніх сусідів. Коли ми пригадаємо, що Ірландія, або Шкоція звели свої національні мови на рівень селянських діалектів, що мови ще недавно могутніх імперій Ацтеків та Інків цілковито зникли, або що висококультурні фляманці, які живуть в самому осередку Європи, тільки пару років тому піднесли рішучу боротьбу за свою мову, то мусимо подивляти непереможну силу українського національного генія, який виховав молодого Коваленка та іже з ним, які повели Україну до проголошення самостійности першою з усіх підлеглих Росії або Австрії народів, і майже півстоліття раніш новоповсталих після другої світової війни держав.

О.М.Коваленко народився в старій батьківській оселі, оточеній великим садком, на широкому як поле дворі якої околиці хлопчак зводили гри в козаків та гайдамаків, вечорами влітку збиралася молодь і співала далеко за північ старосвітські пісні. По неділях там грали троїсти музики і від присядки жвавих хлопців курява густою жмарою летіла через місто. А через місто ще інколи проходили валки останніх чумаків, які отаборювалися на величезному базарному майдані і дивували хлопчаків своїми чорними сорочками, горбатими круторогими волами, сумними піснями та несталою буйною вдачею, яка часто переходила в гомеричне п'яцтво. Малий Сашко слухав оповідання старших про те, як один чумака пропив 200 пар волів і пішов додому з батіжком, а найстарші ще пам'ятали як гуляли останні запорожці, що по зруйнуванню Січі розійшлися по всій Україні і дивували населення своєю химерною вдачею та розмахом, а подекуди і дурили його характерництвом.

Така була атмосфера, в якій виростав невеличкий, худенький та білявий Сашко, бачучи якого сердешні сусідки покиували головами та шептали його матері, згідно з правилами тодішньої делікатії / ввічливості/: "Бідна ви, бідна, ця дитина не буде довго жити. Добре, що маєте ще трьох синів, як лички". Отже, той слабенький Сашко пережив своїх дебелих братів більш як на пів століття.

По скінченні Реальної Школи молодий Коваленко перенісся до Харкова, тодішнього центру українського національного руху і там заприятелював з Миколою Міжовським, Гнатом Хоткевичем, Борисом Мартосом, а також Симонем Петлюрою, який там бував назада-ми, і там він взяв участь в заложенню славної Революційної Української Партії / РУП /, першої від часів Мазепи української Політичної Організації.

Але, не вважаючи на це, О.М.Коваленко не був політиком. Він ставився дуже критично до модного тоді соціалізму і безконечні суперечки на доктринальні теми його нудили. Він був людиною дії і швидко махнув рукою на політику, яка до того в ті часи на мала жадних національних підвалин; а йшла на поведку у відповідних російських партій. Отже він перейшов на культурницьку ниву. Ще дитиною він виявив небудений музичний хист, а по скінченню Технологічного Інституту, коли він, як молодий старшина маринарки, був призначений до Севастополя, розвинув там широку артистичну діяльність, заложив хор, артистично грав на бандурі, брав близьку участь в українському театрі і вів рівнобіжно національну пропаганду серед моряків. В числі його учнів були не лише матроси й старшини, навіть, траплялися і адмірала, які сам на сам охоче розмовляли по українськи.

Участь О.М.Коваленка в повстанні на панцернику є загально відома, щоб повторювати знані факти, але варто відповісти певним авторам, які його обвинувачують в тому, що він не "виявив активності". Отже, було би дивним, щоб він, український націоналіст та ще й антисоціаліст, став активно під прапор Леніна, під який негайно став комітет корабля. Цей большевицький дух збільшився, коли комітет, після відвідан Одеси, був, на приказ з Женеві, поповнений професійними революціонерами, які не мали нічого спільного ні з морем, ні з Україною. Ленін форсував справу з Женеві, бо для нього потоплення панцерника з усією залогою було блискучим аргументом для пропаганди, тоді як О.М.Коваленко, який зовсім не хотів пустити на дно для слави большевизму 850 земляків, робив все можливе, щоб їх врятувати. Обраний комендантом корабля, бачучи безвиглядність повстання, маневрував в такий спосіб, на велике незадоволення Леніна, що ніхто не згинув і всі дістали право азилу в Румунії.

Отже, коли при зустрічі в Женеві Ленін переконався, що О.М.Коваленко, як український націоналіст, є засадничо проти большевизму, він звелів зменшувати його ролю в повстанні, а потім цілком про нього не згадувати. Таким чином Советська Енциклопедія зовсім про нього не згадує і в знаному фільмі він виступав тільки в часі декількох секунд. Не вважаючи на це, люди, що знали його особисто, легко пізнають його струнку постать, гарний профіль, який нібито зійшов з образу Рєпіна, і швидкий рух, яким він підносить до очей бінокль.

Прибувши на еміграцію в Женеву, О.М.Коваленко одразу дав зрозуміти Ленінові, що він не є до послуг большевизму і відійшов на бік, зайнявшись українською культурницькою пропагандою. Він заложив у Женеві дуже добрий український хор і оперовий театр, де виставив з великим успіхом "Наталку Полтавку", "Запорожця за Дунаєм" і "Козу Дерезу". Одночасно він заснував у Парижі український драматичний театр, де між іншим, грав Винниченко з дружиною.

Непереможна скромність, якою він відзначався ціле життя, перешкодила йому скористати з величезної популярності, і він вів дуже скромне життя, даючи лекції математики. Але перша світова війна дала йому можливість знов активно прилучитися до українського політичного руху, який, на цей раз, не мав нічого спільного з російськими революціонерами. Він співпрацював у Женеві та Льозанні з гр. Тишкевичем, Степанківським, Залізнякам, П.Чикаленком та ін. в їх виданнях, а з вибухом революції повернув влітку 1917 року до Києва.

Скромний, як завжди, він не претендує на жадні посади, не вступає до жадної пар-

тії і працює в українських видавництвах. Покликаний після III Універсалу на посаду Директора Департаменту Освіти Морського Міністерства, він залишається і при Гетьмані аж до того часу, коли морський міністер Максимів заборонив уживати в Міністерстві українську мову. На засіданні всіх урядовців Міністерства, де міністер оголосив цю постанову, О.М.Коваленко підійшов до нього і спитав: - "Пане Міністре, де ми зараз знаходимося?" - "Як де, розгубився міністер, в Києві". - "Київ є столиця Української Держави, сказав Коваленко, і як в Українській Державі забороняється говорити по українськи, то ось моя демісія". Натурально, уживання української мови все ж було заборонено.

Демісія його не тривала довго, бо за пару місяців Гетьманат упав, і О.М.Коваленко був покликаний Директорією^{до} дипломатичної праці. Після виконання деяких дуже поважних доручень у Румунії, він був призначений консулом до Царгороду, а пізніше - першим секретарем Української Дипломатичної Місії в Парижі. Після окупації України червоними він відкинув всі улесливі запрошення нової влади і залишився на еміграції. Згодом його запрошено до професорського складу Української Господарської Академії / пізніше перетвореної в Український Технічно-Господарський Інститут / в Подєбрадах, членом якого залишився до кінця свого життя. З наближенням червоної армії, він виїздить з Чехії до Німеччини, а потім дістається з великими труднощами до Женєви, яка дає йому втретє право азилу. У Женєві за допомогою приятелів він одержує невелику посаду, а по кількох роках дістав можливість оселитися на хуторі одного американського приятеля, де міг віддатися цілком своєму улюбленому заняттю - городництву. Вже 85-літній він все залишається струнким та бадьорим, щодня вліті та взимку обливається холодною водою з криниці, а влітку їздить щодня на колі на озеро купатися. Не вважаючи на тяжку хірургічну операцію та нещасний випадок з мотоциклом, він все приходиться на здивування всіх до повного здоров'я аж до останнього нещасного випадку. Обриваючи високу черешню, він упав з драбини і тяжко потовкся, що на цей раз вже остаточно підкосило його здоров'я. Він вже не може жити сам і три роки після цього випадку ділить свій час між шпиталем і родиною свого виховання д-ра В.Бачинського, де нарешті знаходить жату, дітей і внуків і, де всі його трактують, як рідного батька. Але тим ще його митарства не скінчилися. Він губить зір і майже рік не може читати, ні писати. Операція повертає йому очі, але вже не надовго, бо виснажений недугою організм все слабне. Він має 88 років. Він ще читає газети і говорить про свої літературні плани, але одного ранку його знаходять в кріслі вже далеким від усіх турбот.

В артикулі-спогаді на 85-ліття О.М.Коваленка я писав між іншим, що сучасне українське громадянство не використовує своїх старших членів і, що одним певним способом пригадати йому про себе, це померти. Тепер я бачу, що я помилявся, бо при теперішньому темпі життя навіть смерть є не що інше, як сюжет до хронікальної замітки, по котрій громадянство переходить до чергових справ. Але все ж, не вважаючи на це, обов'язком старших громадян, які ще топчуть ряст, є пригадати українському суспільству, що з О.М.Коваленко пішла з цього світу велика національна постать, якої ми не зуміли використати. Народжений в епоху "Не било, нет і бить не может", О.М.Коваленко був сучасником, а часто і приятелем тих Старицьких, Косачів, Тобілевичів, Чикаленків, Русових, Міжновських та нечислених інших, які перші підняли голову під час валувського лихоліття і, твердо стоячи на народньому ґрунті, без жадних імпортованих теорій, творили на поверхні тонку, майже непомітну плівку української інтелігенції, уможлививши цією муравлиною, невдячною та часто небезпечною працею будучий атомовий вибух української революції 1917 р. А вдалось це їм тільки тому, що вони не були теоретиками, а практиками, для яких мова, історія, література, музика і побут виходили безпосередньо з народу і, систематизовані в світлі модерної науки, знов повертались до нього.

Таким був і О.М.Коваленко, який студентом з чарівним ліхтарем в клунку та з бандурою за плечима ходив по селах, і який виніс недоторканим на еміграцію глибоке знання української мови, музики та побутових народніх звичаїв, які залишилися йому самотою спадщиною далекої Батьківщини на ціле життя.

Бесідуючи з ним, не треба було відкривати того славного словника, що Папура додав до першого видання Енеїди, бо він знав не гірш самого Котляревського всі подро-

бипі староукраїнського побуту, звичаї, страви, одяг, гри, танці і т.ін., і то знав не з студій, а з життя. Він ще мав нагоду бачити на власні очі наших стародавніх в'їтів в шовкових гаптованих жупанах, що йшли до церкви в супроводі цехових корогов, які несли, тоді ще чубаті, козаки.

О.М.Коваленко писав охоче і добре, але дорібок його був невеликий, бо він завжди скаржився на становище української преси. Всі часописи залюбки друкували його артикули, але не вважали потрібним не тільки щось заплатити, ба, навіть, повідомити автора про надрукування. А вже, щоб надіслати йому відповідний примірник, про це не було й мови. Його листи з запитаннями, навіть з оплаченою відповіддю, залишались без відгуку. Так сталося з його спогадами, написаними вже в Женеві, які він надіслав до однієї української газети і по яких і слід зник. Ці обставини, а саме, що ціле життя прийшлося йому писати задурно, та ще не знати, чи щось колись буде надруковане, і привели до того, що він не написав і десятої долі того, що міг би і на що мав би охоту. Пара підручників, з яких один був видрукований таємно від нього, пара брошур про повстання на "Потьомкину", спогади видруковані в збірнику "З минулого" та декілько артикулів по мовознавству, розкидані по часописах, це й все, що залишається наступним генераціям від цього визначного вченого, артиста і літератора. Правда, залишається ще дві платівки з десятками українських пісень, які він наспівав майже під пінкою його женеvських приятелів, але й вони не викликали жадного зацікавлення в наших музичних та наукових колах.

" Дала карі оченята. — та не дала долі", каже відома українська пісня, яка, нібито, мала на увазі О.М.Коваленка. Щедро обдарований від природи, надзвичайно гарний собою, аж до домовини залізного здоров'я, непересічної довголітності, блискучої пам'яті, прекрасний промовець, першорядний артист, добрий стиліст і визначний ерудит, О.М.Коваленкові бракувало тільки однієї якості, яка в наші часи є найбільш потрібна, а саме амбіції, і це було для нього фатальне.

Якщо його спогади не будуть знайдені та опубліковані, то для будучих генерацій не лишиться від нього нічого іншого, як декілька рядків в Українській Енциклопедії, де ні слова не сказано про те, чим він жив ціле життя, про його культурну, артистичну, літературну та патріотичну діяльність. Та ще, ніби з метою підкреслити нехтування, редакція Енциклопедії прикрасила цю холодну, офіційну замітку, правдоподібно помилково, портретом якогось невідомого з грубим та неприємним обличчям, риси якого не мають нічого спільного з покійним, який нібито зійшов з української гравюри часів Мазепи.

Автор цих рядків написав про покійного багато багато документованих та ілюстрованих артикул, який був надрукований в низці часописів на німецькій та французькій мовах, де вперше підкреслено ролю українського елемента в повстанні "Потьомкина" і де відводиться належне історичне місце його Коменданту. Ця публікація буде скромною китицею квітів на могилу одного з визначних діячів українського відродження.

Мих. Єремів.

О С Т А Н Н І   К Р О К И ...

По виході із шпиталю О.М.Коваленко оселився в родині д-ра Василя Бачинського. Перебування в родинному колі близьких його серцю осіб душе його тишило і він пестливо називав їх "моїми вайльками". Він і помер в момешканні д-ра В.Бачинського. Увечері розмовляв, як звичайно. Був ясної свідомості, але дуже благий. Коли на другий день, 18 жовтня, дружина д-ра В.Бачинського принесла йому біля 8.30 год.ранку снідання, то він сидів у кріслі /фотелю/ майже в природній позиції, але вже мертвий. Одягнений був у піжаму і все свідчило, що він встав з ліжка та пішов сісти у крісло, бо йому так легше було дихати. Правдоподібно якихось болів не відчував, бо не взяв приготованих проти болів пілюль, які лежали на його нічному столикові. Як з його листування, так і за одзивами тих, що з ним зустрічалися О.М. був, не дивлячись на високий вік, в добрій фізичній кондиції і, мабуть, ще прожив би добрих пару років, як би не трапився з ним нещасний випадок. Він рвав черешні в садку, впав з високої драбини і втерпів внутрішні ушкодження, які згодом привели до різних ускладнень, як наприклад ослаблен-